

Még egyszer a számjelölés eredetéhez

Az észak-eurázsiai nyelvi övezet (ÉNYÖV) nyelveiben – a jeneszeji nyelvek néhány, periférikus számjelölési módjától (pl. tónusváltás, belső flexió) eltekintve – két uralkodó számjelölési típust találunk: a tökettőzést és a suffixális számjelölést.

Az uráli nyelvekben tökettőzésre emlékeztető jelenséggel a névmások körében találkozunk. Ez a reduplikáció nem mindig valódi, hanem ún. szinonim tökettőzés, azaz két eredetileg azonos funkciójú, de különböző hangzású elem összekapcsolása révén létrejött tőismétlés. A két névmási tő összekapcsolása nem okvetlenül jelöl nem-szinguláriszt. Pl. finn *mi-nä* 'én', *tä-mä* 'ez', *ku-ka* 'kicsoda'; cseremiszt *tu-đo* 'ő', *nu-no* 'ők, azok'; nyenyec *ma-ný* 'én', *t'u-ku* 'ez' stb. Az ugor nyelvekben a személyes névmás paradigmájában az a sajátos helyzet áll elő, hogy a vogul és az osztják duális, illetve a magyar plurális első és második személyű személyes névmások alakjai értelmezhetők reduplikációként. Pl. vogul *meùn* 'mi (Du)' – *meùn-men* (Acc), *meùn-men-nël* (Abl) (Kálmán 1976: 50); magyar *mi* ~ *mink*, *minket*, *ti*, *ti(k)teket*.

A főnév esetében csak valódi (teljes) tökettőzés jöhet szóba. A tő ismétlése valamilyen nyomatékosítást, kiemelést fejezett ki, s ennek nem okvetlenül kellett nem-szinguláriszt jelölnie. A tökettőzés egyes számi alkalmazását őrzik a csukcs-kamcsatkai nyelvek.

A suffixális számjelölés suffixumai között nincs következetes funkciómegoszlás. A *K* jelölhet mind az uráli, mind a paleoszibériai nyelvekben duális és plurálist, a *T* a paleoszibériai nyelvekben szintén betölti mindkét szerepet.

A számjeleknek a mennyiség jelölésén túl egyéb funkciói is lehetnek.

Az obi-ugor és a szamojéd nyelvekben a duális suffixuma gyakran szolgál azonos mondatrészek összekapcsolására, azaz konnektív szerepet lát el. A mordvinban ugyanezt a funkciót – nem lévén e nyelvben duális – a többes szám jele láthatja el. Pl. nyenyec: *ńíša-xa? ńeb'a-xa? jíl'e-xe?* 'az apa és az anya élt',¹ *ńeb'a-xaju-da, ńíša-xaju-da xasawa númd'i? meńeńa-xa?* 'apja-anyja szerette a fiát' (Tereščenko 1956: 47),² mordvin: *erýit' ašt'it' at'a-t baba-t kavtońest* 'él egy öregapó és egy öreganyó kettesben' (Keresztes 1990: 75).³

A számjelölés (és Acc) kiemelő szerepet játszik, jelezve, hogy az így jelzett szó a következő mondatok témája lesz, pl. (zürijén) *vöd'itöny mös, vöv, viťyöny kör-jas-ös* 'teheneket és lovakat tartanak, rénszarvasokat őriznek' (Bartens 2000: 333, Baker 1985: 189 alapján).⁴

A számjel determináló funkcióját mutatja a tatár példa is: *þšir-lär deumlana* 'a föld (tkp. földek) nedves lesz' (STLJa. I: 132).

1 A *-xV?* suffixum az alanyokon (*ńíša* 'apa', *ńeb'a* 'anya') konnektív funkciót tölt be, az állítmányon (*jíl'e* - 'él') a logikai egyeztetés értelmében duálisit.

2 *-xaju-* a duális jele

3 *at'a* 'öregapó', *baba* 'öreganyó', *-t* többesjel.

4 az első tagmondat tárgyai (*mös* 'tehen', *vöv* 'ló') jelöletlenek, a másodiké (*kör-jas-ös* 'rénszarvasokat') jelölt (AccPl), jelezve, hogy a réma témává válik.

Ebből a kiemelő, hangsúlyozó funkcióból fejlődhetett ki a nem-szinguláriszi szerepkör, amelyen belül a duális és a többes szám között nem tettek különbséget.

A determináló és a konnektív szerep csak megerősíti azt a feltevést, hogy a számjelölés morfémai névmási eredetűek.⁵

A nem-szinguláriszi számjelölés a determináló névmási többlől a konnektív funkción keresztül alakulhatott ki.⁶ Az azonos mondatrészeket összekapcsoló – determináló – névmási elem számjellé értékelődött át.

A nem-szinguláriszon belül az elkülönülés az exkluzív-inkluzív szembenállás révén fejlődhetett ki. A kizáró (exkluzív) alak az egészen belül egy részt, a csoport néhány tagját jelölhette, a sokkal szemben a keveset; ez fokozatosan számszerűsödött, s végül duális értelművé vált.

A számjelölésre használt morfémaik funkcióinak keveredése arra vezethető vissza, hogy a magában foglaló (inkluzív) és a kizáró jelentésárnyalat elhalványult.

A nyenyecből és a mordvinból idézett, konnektív szerkezetet tartalmazó példák alapján a számjel kialakulása akként magyarázható, hogy

- az azonos mondatrészeket konnektív funkciójú elem köti össze,
- ugyanez az elem megjelenik – formális kongruencia következtében – az állítmányon is,

5 Honti a *-j ~ *-i plurális jelet előbb egy alapnyelvi kollektívum-képzőből (1995, 64), majd egy gyűjtőnévképzőből vezeti le, melynek már az alapnyelvben is lehetett helynév- és/vagy kollektívum-képző funkciója (1997, 30). Az *-n duális jelnek nem tud elfogadható magyarázatot adni (1997, 19.)

A *-k duális a 'kettő' számnévből származtatja, amely oppozicionális helyzetben vált – akár csak a személyes névmások Vx-ekké – számjellé, valahogy így: *k_{ota}, k_{akte} 'ház, mindkettő (mindkettő)' > *ko-ta k_{akte} > *ko-tak_{k(te)} >> *ko-tak_z 'mindkét ház' (Honti 1997, 17-18.)

Ha csupán uralisztikai (ill. lapp-ugor-szamojéd) szempontból, azaz más nyelvcsaládok nyelveitől elszigetelve vizsgálánánk a kérdést, még akár el is fogadhatnánk a magyarázatot. Azonban általános az a tapasztalat, hogy az azonos típusú nyelvek nagy valószínűséggel azonos fejlődési folyamatokon mennek át (Radics 1985), továbbá, hogy a nyelvek soha nem önmagukban, a többi nyelvtől elszigetelten fejlődnek, a fenti magyarázatot nem lehet elfogadni. Az ÉNYÖV több nem urali nyelvben is találunk K elemű duális jelet, ám – a jukagir kivételével (ki-) – nincs K elemű '2' jelentésű számnév (ld. ket *êñam*, eszkimó *mal'guk*, csukcs *ñireq*, gilják *men*).

6 Konnektív szerepet az instrumentális is betölthet – pl. a cseremiszen és a zürjénben. Példák: zürjén *v_{ij}-ön-n_{yan}-ön v_{aji}* 'hoztam vaját-kenyeret' (Bartens 2000, 100), *s_{yetasny} m_{ösk}-ön k_{ukan}-ön* 'adnak tehenet, borjat' (i.h.); cseremiszen: *ki-d-ge-jol-ge* 'kézzel-lábbal' (Galkin 1966, 138), *ê_{amnyéâ}-_{ge}*, *s_{škaléâzš}-_{ge} uzšaléâšš* 'lovát is, tehenét is eladta' (Bereczki 1990, 40).

A cseremiszen komitatívusz – sajtárságos módon – használatos az alacsonyabb számnevek után is, pl. *ko_k ü_{dramasš}-ge lü_{dên} ko_{lat}* 'a két asszony megijedt' (Tužarov 1977, 275), *ke_m ü_{dëržš}-ge k_{äpesš} š_{sonet} manasš li_{jesš}* 'mindhárom lány, úgymond, felnőtt korú lett' (i.h.), *ne_{âl} traktor-_{ge} ü_{dêâramasš}blak b_{iktarat}* 'mind a négy traktort asszonyok vezetik' (Alhoniemi 1993, 59). A rag első elemét (g) *k(V)-ra vezetik vissza, amelynek a megítélése nem egységes (lehet latívuszi rag, vagy – ahogy RÉDEI véli – koaffixum (Rédei 1996). Én nem tartom kizártnak, hogy ez a k végső soron azonos a számjelként funkcionáló szuffixummal, azzal a megjegyzéssel, hogy a cseremiszenben az a többlépcsős fejlődés, amelynek során a determináló szerepű névmási elemből a konnektivitáson át végül – pl. duális – számjel válik, félúton elakadt. (A fejlődésben talán közrejátszhatott a keleti tömb hatása, ahol ez a folyamat – l. az északi szamojéd nyelveket – következetesen végbement.) (Pusztay 2001)

- az állítmányon megjelenő elem – tekintettel az előtte álló alanyok számára – átértékelődik számjellé,
- ez a számjel az állítmányról átterjed az alany(ok)ra, s innen a többi mondatrészre (pl. a tárgyra),
- az inkluzív-exkluzív szembeállítás révén a nem egyes szám tovább osztódhat duálisra és plurálisra.

Irodalom

- ALHONIEMI, Alho (1993): Ersän ja mokšan sisäisistä eroista: 'kysyä'-verbin aspektuaalista tarkastelua. MSFOu. 215: 21–36.
- BAKER, Robin (1985): The Development of the Komi Case System. A Dialectological Investigation. SUST 189, Helsinki, 117–
- BARTENS, Raija (2000): Permiläisten kielten rakenne ja kehitys. MSFOu. 238, Helsinki
- BERECZKI Gábor (1990): Chrestomathia Ceremissica. Budapest
- GALKIN, I.S. (1966): ГАЛКИН, И.С.: Историческая грамматика марийского языка. Морфология II. Joskar-Ola
- HONTI, László (1995): Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. – CIFU 8, I, Jyväskylä, 53–82.
- HONTI, László (1997): Numerusprobleme. FUF
- KÁLMÁN, Béla (1976): Chrestomathia Vogulica. Budapest
- KERESZTES László (1990): Chrestomathia Morduinica. Budapest
- PUSZTAY, János (2001): Der tscheremissische Komitativ und was dahinter verborgen sein kann. – Specimina Sibirica XVI, Savariae (Szombathely), 93–96.
- RADICS, Katalin (1985): Typology and Historical Linguistics Affixed Person-Marking Paradigms. Studia Uralo-Altaica 24, Szeged
- RÉDEI, Károly (1996): Zur Geschichte des PU-PFU Kasussystems. Die Rolle der Koaffixe in der Herausbildung der Deklination. – In: Laponica et Uralica. Studia Uralica Upsaliensia 26. Uppsala, 261–265.
- STLJa*. – STLJa. – Современный татарский литературный язык. Moskva 1969
- TEREŠČENKO, N.M. (1956): ТЕРЕЩЕНКО, Н.М.: Материалы и исследования по языку ненцев. Moskva-Leningrad
- TUŽAROV, G.M.(1977): ТУЖАРОВ, Г.М.: Совместный падеж в марийском языке. Советское Финно-угроведение 13: 271–279.

A társadalmi és a politikai tényezők hatása a 20. század finn irodalmában

1. A társadalmi, politikai és az irodalmi tényezők lehetséges összefüggései

A 20. század finn irodalmának áttekintése és elemzése során nem lehet figyelmen kívül hagyni az évszázad jelentős történelmi-politikai eseményei, társadalmi átalakulásai és az irodalom változásai között fennálló összefüggéseket. A 20. század jelentős történelmi (azaz mindennapi politikai) fordulópontjai több esetben is egyértelműen kimutatható közvetlen hatást gyakoroltak a korszak irodalmának fejlődésére, kellőképpen meghatározónak bizonyultak ugyanis ahhoz, hogy az erőteljes, új áramlatok létrejöttében jelentős szerepet tulajdonítsunk nekik.

Természetesen nem jelent merész állásfoglalást egyes politikai eseményekre és társadalmi változásokra visszavezetni az irodalomban jelentkező újabb irányzatokat. Az irodalomelmélet koncepcióinak jelentős része meghatározónak – vagy egyenesen elsődleges fontosságúnak – tartja azt a társadalmi közeget, melyben egy adott mű megszületik. Sok esetben az alkotót körülvevő környezet határozza meg művének indíttatását, így tehát az az életér vagy életérzés, mely szoros összefüggésben állhat a társadalmi és a politikai légkör jelenségeivel (Eskola 1974: 90, Jauss 1999: 301-310, Karkama 1974: 96).

Az irodalom és a társadalmi, politikai élet között fennálló viszonyt természetesen nem tekinthetjük magától értetődő és szükségszerű kapcsolatnak. Ebből a megállapításból kiindulva elengedhetetlennek tűnik azoknak az indítékoknak a meghatározása, melyek alapján egyes irodalmárok vagy akár egész irányzatok az aktuális politikai viszonyokhoz kötődnek. Joggal feltételezhetjük, hogy a társadalom és a politika kölcsönhatása mentén alakuló hétköznapiak atmoszférája jelentős hatást gyakorolhat az irodalom célkitűzéseire, módosítva és kitérítve azt a hatáskört, melyet az egyes írók (és az irodalom egésze) műveiken keresztül tudatosan felvállalnak. Az irodalom hatásköre (politika interpretációja és esetleges elkötelezettsége, szerepvállalása) megegyezik az irodalom öndefiníciójával, azaz a megfogalmazott és felvállalt funkciójával. Ennek értelmében feltehető, hogy a társadalom és a politika területéről érkező hatást integráló, politikai állásfoglalását kinyilvánító és esetleg ideológiailag elkötelezett irodalom tudatos módon kívánja kommentálni az adott társadalmi, politikai viszonyokat, továbbá elképzeléseivel összhangban igyekszik befolyásolni a társadalom különböző rétegeit. Elsősorban azokban az esetekben tűnik igaznak az iménti megállapítás, amikor az irodalom részt kíván venni egy adott politikai ideológia megszilárdításában, és ezt a tevékenységet mint funkciót határozza meg saját maga számára. Ennek a funkciónak és az ebből adódó hatáskörnek a feltárására kell törekednünk a finn irodalom esetében is, amennyiben meg akarjuk érteni a társadalmi és a politikai jelenségek, valamint az irodalom között tapasztalható összefüggéseket. A finn baloldali irodalom különböző áramlataiban például ilyen, közvetlen módon megnyilvánuló politikai szerepvállalással és ezzel összefüggő funkciómeghatározással találkozhatunk.

A baloldali irodalomról általánosan megállapíthatjuk tehát, hogy tevékenységi körét jelentősen befolyásolta a felvállalt ideológia. A baloldali irányzatokhoz hasonlóan többek között az 1950-es évek modernizmusa és az 1980-as évek finn irodalmának áramlata is érzékenyen reagált a kor társadalmi változásaira. A modernizmus és az 1980-as évtized irodalma távol tartotta ugyan magát az ideológiai elkötelezettségtől, de a politikai realitásokkal összefüggésben a társadalmi átalakulásból adódó egzisztenciális kérdésekre igyekezett választ találni. Nem szándékoztak tehát funkciót tulajdonítani művészi szerepvállalásuknak, a társadalom (és rajta keresztül a politika) változása közvetett módon jelentkezett irodalmi alkotásaikban.

A társadalmi és a politikai tényezők valamint az irodalom között fennálló kapcsolat vizsgálatánál természetesen fel kell tárnunk az adott kultúrkört – jelen esetben a finn irodalmat és társadalmat – jellemző összefüggéseket is. A finn irodalom esetében a társadalmi és politikai téren megfogalmazott szerepvállalás bizonyos szempontból természetes és indokolt jelenségnek tűnhet. Gyökereit a 20. század elejét jellemző gondolkodásmódban kereshetjük, melybe már ekkor beépültek a demokráciával és az államisággal kapcsolatos modern fogalmak. A kialakult jogrendszerrel, állam- és közigazgatással, aktív pártrendszerrel és nemzetgazdasággal rendelkező század eleji Finnországban (Gombos 1997: 85) az átlagembertől sem állhatott távol a politika világa és a társadalmi viszonyok megítélése, ebből következik, hogy az irodalom is szélesebb körben vállalhatott szerepet a társadalmi kérdések megvitatásában és kötelezhette el magát politikai téren is.

A társadalmi és a politikai tényezők hatása a finn irodalom esetében nem kizárólag az irodalom tevékenységi körének meghatározásában mutatható ki, hanem jelentősen befolyásolta az egyes irányzatok létrejöttének körülményeit is. A politikai és a társadalmi változások, valamint az irodalom fejlődése során jelentkező újabb áramlatok, korszakok közötti összefüggésből kiindulva helyesebb nem egymást követő generációs ellentétekről és ezek alapján módosuló újabb irányzatokról, hanem nagyobb időbeli egységet felölelő generációs blokkokról beszélni a irodalom esetében. A politikában és a társadalomban bekövetkező változások sokrétűsége és üteme a 20. század elejétől azt eredményezte, hogy az irodalom túllépett a hagyományos generációs ellentétekben megnyilvánuló inspirációs lehetőségeken, a fejlődés jelentősebb állomásai sok esetben bizonyos politikai és társadalmi események mentén alakultak ki. Ez a megállapítás egyértelműen igaznak bizonyul a 20. századi finn irodalom esetében, ahol alapvetően nem a hagyományosnak nevezhető generációs váltások mentén körvonalazódtak az újabb irodalmi áramlatok (Niemi 1983: 9).

A 20. század finn irodalmában tisztán elkülöníthetők olyan irodalmi jelenségek, amelyek kialakulásukat elsősorban az adott időszak politikai és társadalmi légkörének és ezek változásainak köszönhetjük. Jellegzetes politikai lépésekre lehet visszavezetni a baloldali irodalom kialakulását és megszilárdulását a 20. század első felében, az 1960-as és 70-es évek irodalmi változásaira a választ szintén az adott korszak politikai és társadalmi légkörében kereshetjük, továbbá az 1950-es és az 1980-as években jelentkező új írógenerációk, vagy a finn underground-mozgalom fellépésében is ráismerhetünk politikai és társadalmi hatásokra.

Dolgozatom következő részében igyekszem bemutatni a társadalmi és politikai tényezőkre leginkább reagáló baloldali finn irodalom jelentősebb korszakait és áramlatait, továbbá kísérletet teszek a baloldali irodalom ideológiai elkötelezettségét meghatározó főbb indítékok feltárására. Végezetül szeretnék említést tenni azokról az irodalmi áramlatokról is, melyek esetében a politika és a társadalom változásának hatásai jobbra csak közvetett módon jutottak kifejezésre.